

og frø modvirker gift, stiller tandpine, uddriver nyre- og blæresten samt menstruationen, det destillerede vand af rod eller frø har samme lægekraft; dekokt af bævergejl i pimpinelle vand drikkes for krampes. Den knuste plante og saften læger sår i hovedet, »nogle har forsøgt det med en hane«; ansigtet badet med pimpinelle vand bliver klart og pletfrit.

Simon Paulli 1648,319: apotekerne bruger rødderne af alm. pimpinelle »til at bage sukker eller konfekt på, rødderne af stor pimpinelle bruges til et syltetøj kaldt pimpinellekonfekt. »Pimpinelle er tjenlig imod mavens kolde tilfælde, kolik, sten, tandpine, epilepsi, ja endog pest«, mod disse sygdomme tilberedes af rødderne adskillige medikamenter. Som navnet stenbræk viser, »er den særdeles god til at bryde og knuse sten, der er i blæren og nyrene«, som uddrives; man indtager det destillerede vand af planten, som også kan drikkes for mensesbesvær. Ansigtet badet med dette bliver klart og skært uden pletter. Alm. pimpinelle regnes for at kunne øge laktationen, »dersom man blot vil hænge den udvortes på brysterne, da kan ammernes bryster på en seks timers tid blive så fulde af die, at de endelig må tage urten bort igen«.

Roden indgår med bævergejl i vinafkog for værk, i vandafkog mod gift, te mod svindsot, middel mod gul- og vattersot (5), i brændevinsudtræk for indvortes smerter (6). Middel for epilepsi drikkes i pimpinellerodsvand (7); roden spises mod kolik (1743), der indtages vinafkog af roden, akelejerod og bævergejl eller roden, bævergejl, figen og sennesblade sat på vin (8). For blæresten drikkes vandudtræk af pimpinelle eller de knuste frø og persillefrø i peberrod- og karsevand (1720) (9). Bestanddel af profylaktisk pest-akvavit (1700-t; 10), med roden i munden er man værnet mod smitsomme sygdomme (1852; 11).

Indgår med ni andre substanser i plaster på benskade; vinudtræk af roden, bævergejl og valmuefrø drikkes for knuder; er komponent i middel for røde øjne (12).

Vinafkog af rødderne til mundskylning for tandpine, eller roden tygges (1678; 13).

Planten anvendes som smagskorrigerende i mediciner (pulver, vin- eller vandudtræk) og som oplivende middel (1800; 14).

Mod hæshed tages pimpinelledråber om aftenen, for tør hoste den knuste rod m.m. i sirup eller som te (15), pimpinelletinktur for hoste (16); klog mand på Rømhø kurerede dårlig hals med et brændevinsafkog (17). Roden er bestanddel af en brystsirup (18). Pimpinelledråber på et stykke

sukker tages for hoste og åndenød (19), de klarer røsten, tages derfor af sangere før optræden. Roden er anført i farmakopeen 1772 og sælges på nogle apoteker, den anvendes stadig til pimpinelletinktur (= dråber) mod fordøjelsesbesvær, hæshed og hoste, et spiritusudtræk indgår i ofte solgte »brystdråber« (20).

Roden er bestanddel af middel mod kvægest (1745; 21), køer med lungesot får pimpinelle- og åkanderødder kogt med svinefedt i øl (o. 1800; 22). Roden indgår i råd for oksens ondartede lungesygge, hestens engbrystighed, springorm, indvortes sygdom og benbrud; den blev med andre substanser anbragt i kærnen for at få smør af forhekset mælk (23).

LITTERATUR: (1) 15 7,28,49,73,91; (2) 348c 113-15; (3) 348b 49; (4) 841 1577,61b,112; (5) 488o 135, 231,256,195 sml. 273; 328f 1,207; (6) 273 180,204; (7) 488o 122; (8) 488o 151f, 238; (9) 488o 186,188; (10) 488o 302 sml. 281; (11) 282 23; (12) 488o 222, 236,277; (13) 902k 413; (14) 739 2,321; (15) 488o 233f,315; (16) 186 13; (17) 885 28, 1952,15; (18) 488o 294 sml. 195; (19) 273 179,203; (20) 304 316; 599b 2,284; (21) 249 4,1909-11, 568; (22) Svenstrup godsarkiv; (23) 83 62f,97,128,154,242.

ANDEN ANVENDELSE

Unge blade kan bruges som salat og er et godt kreaturfoder (o. 1800; 1). En te på roden nævnes 1760 fra Anholt (2). Unge blade kan bruges som krydderi i sauce og til krydderredike (3). Man sætter roden på brændevin for at give den en blå kulør og god smag (4). Roden er ingrediens i *hippokras* eller *hybenkradser* (begyndelsen af 1800-t), i *Herr Niels dråber*, blandt »Tycho Brahes urter« på brændevin og i *Petersens bitter* (slutningen af 1800-t) (5).

LITTERATUR: (1) 739 2,1800,321; 398 1806,287; (2) 488g 3,36; (3) 480 35 (o. 1918); (4) 398 1821, 339; (5) 747 97-99,116.

Anis, *Pimpinella anisum*

har 30-50 cm høje, foroven grenede stængler; grundbladene er runde eller trelappede, de øvre blade fjersnitdelte, blomsterne hvide; de 3-5 mm lange delfrugter med karakteristisk lugt og smag indføres.

Anis o. 1300ff efter det latinske artsnavn (græsk anison); romersk *fennikel* 1596.

LITTERATUR: 689 2,248f.

DYRKNING OG ANVENDELSE

Såsidst i februar (1632; 1), men dyrkes meget sjældent i danske haver, apoteker og urtekræmmere indfører frøene (1648; 2). Anisdyrkning på Ærø omtales 1802 (3) og 1848 oplyses, at planten er genstand for ringe dyrkning, frugterne sælges til likørfabrikanter, destillatører, konditorer og apotekere, de er en god salgsvare i havnekøbstæderne til skibstvebakker, frensede små frø afsættes til brændevinsbrændere, stænglerne bruges som strøelse; anis krydrer mange spiser (4), se endvidere s. 290.

LITTERATUR: (1) 1004 12; (2) 697 165; (3) 667 3,201,203; (4) 514 1848,47.

LÆGEMIDLER

Med *anis* kan i adskillige tilfælde være ment sødskærm (s. 314). Harpestræng-afskrifter o. 1300 (1): opløser tarmluft, gives for lever- og miltsygdomme, bevirker ræben, øger kvindens laktation, vækker lyst til kvinde, er sveddrivende, stiller diarré; for hovedpine ledes røg fra den brændende urt i næsen, mod ørepine bruges samme middel eller planten knust med olie.

Anisfrø og peberkorn indtages med vin for hikke, frøene mod hoste (begyndelsen af 1400-t; 2).

Christiern Pedersen 1533: bestanddel af middel for lammelse (74a) og sidesting (48b), vin- eller øldekøkt af frøene eller disse spist rå hjælper mod tarmvrid (47b), mod forstoppelse ledes røg af anis og spidskommen i anus (51a), frøene spises for maveonde (39a) og når man frygter en forgiftning (85b), indtages med safran, mandelkærner og honning i hønse- og blodsot = dysenteri (49a), frøene spist på mad eller vin- eller ølafkog drukket virker urindrivende (57b, 58b), spises eller drikkes med øl for at uddrive menstruationen (66a) og som afrodisiakum (63b); er komponent i middel for sygt kvindebryst (22b) og øjenlidelser (10a).

Henrik Smid 1546ff (3): de sukkersyltede frø smager ikke alene godt, men modvirker dårlig ånde og bør nydes af folk, der ikke kan falde i søvn. Mod vattersot drikkes vin- eller vandafkog af frøene og disse pålægges – det åbner leveren, uddriver urinen, slukker tørsten, forhindrer tarmluft. Anis er god for »alle mavens, leverens, lungernes og livmoderens indvortes sår ... giver en god lugt op i hovedet, stiller maveonde, pine, opstød og hikke«, åndenød og flour albus. Er kommet voks i øje, pålægges den knuste plante,

tørre eller grønne frø, uddrager også gift af dyrebid og læger såret. Røg af anis i næsen stiller hovedpine. Knuste frø blandet i rosenolie eller plantens saft dryppes i øre for indre hævelse. Destilleret vand af blomsterne har samme lægekræfter.

Simon Paulli 1648,219: ufrugtbar kvinder skal spise friske anisfrø, diegivende får af dem mere mælk i brysterne, gamle frø uddriver tarmluft. Anis kan man trygt »bruge til at uddrive spæde børns første skarn«. På apotekerne fås et medikament med anis, der modvirker hoste.

N. Mikkelsen Aalborg 1662, 166–72: indvortes styrker *anisolie* hjernen og hjertet, hjælper for hovedpine og besvimelse, snue, slagtilfælde, epilepsi, er søvndyssende, værner mod onde drømme, øjenlidelser, giver smuk teint, fjerner dårlig ånde, modvirker hæshed; læger lunger og bryst, sidesting, astma, hoste etc., er mavestyrkende, modvirker leverens forstoppelse, gulsot, grøn galde, vattersot, miltilidelser, mod smerter i nyrerne, opløser nyresten, stiller livmoderens opstivelse, blandet med dildfrøolie uddriver den dødt foster, stiller smerter efter fødselen, diegivende kvinde får mere brystmælk. Mod forstoppelse, flatus, indvoldsorm, er afførende; mod ledsmerter, krampe, er blodrensende, feberstillende, modvirker gift. Udvortes mod besvimelse, hovedpine, nyseanfald, epilepsi (gnides på håndled eller i næsebor), anbringes på hoved og i næsebor mod onde drømme, er søvndyssende, stryges på syge øjne, fjerner fremmedlegemer fra øje, ansigtspletter, tjener mod ørelidelser, halsbylder (gurgling), gnides på diegivende kvindes mammæ og over opblæst milt, under næsebor på kvinde, der ikke kan føde, på navlen for tarmvrid og smertende led.

Anis m.m. i udhulet og stegt æble spises eller duften af anisbalsam indsnuses for hovedpine (4); frøene virker nervestyrkende (5), blev spist mod søvnløshed (Rødbye-egnen; 6), anisolie gnides på tindingerne og i næsebor for melankoli (1743; 7); olien modvirker svimmelhed, hæmmer kønsdriften (1807; 8).

Anisolie, -dråber synes at have været den kloge mand Laust Glavind's (Holstebro) mest benyttede lægemiddel, således mod brystsyge, gigtfeber, krampe (9).

Knust anis blandet med rosenolie (8) eller anisolie dryppes i øre for døvhed (7). Er komponent i sirupsafkog mod svindsot (10) og tør hoste (11); mælkeafkog (5) blandet med mjød drikkes for gammel hoste og brystonde (12), anisolie indtages mod trangbrystighed (8); er bestanddel af et »lungepulver« (10), bruges til slimoplø-

sende middel for luftvejskatarr og lungebetændelse (13). Anisolie i blødkogt æg spises mod hæshed og hudløs hals (14); er bestanddel af te for hæshed (8), øldekokt af frøene drikkes mod forkølelse (15). For hoste spises udhulet æble stegt med anis og sukker i eller der drikkes anis og honning kogt i rindende vand (1632), for børns hoste gives anis, lakridsrod og sukker kogt i sødmælk (1743) (16); sødet mælkeafkog drikkes mod hoste (8), bestanddel af middel for hoste og åndedrætsbesvær (17), anis, lakrids og rosiner kogt i isopvand drikkes for hoste eller kighoste (1700-t; 16), anisdråber i mælk mod kighoste (18). – Mod brystsyge, -onde, -krampe indtages anisdråber med enebær og sukker (9), olien hældt i varm te, eller der ryges tobak blandet med anis (1768? 19) og drikkes aniste (20), der også hjælper for mangel på spyt (21); de tørrede og pulveriserede frugter indgår nu i brystte (22).

Anis og svaleurt kogt med sukker i vin drikkes mod gulset (Als o. 1670; 23), den kloge kone i Slogs herred (Sønderjylland) brugte anis mod gulset (24). Frøene er komponent i te mod vattersot (11), og i en række midler mod nyre- og blæresten (1700-t; 25); er vinafkog af frøene er urindrivende (26).

Anis er bestanddel af et brændevinsudtræk – »mave-akvavit« – mod kolik (27), der tages anisolie og kommenolie dryppet på sukker (1700-t; 28), anisfrø og sennesfrø kogt i sveskesuppe mod unormal afføring (8); indgår i klyster til børn (1700-t; 19). Frøene, anisvand eller -olie er vinddrivende, mavestyrkende, modvirker kolik (29), stimulerer kvindens laktation (5). Anisolie blandes i svage opiumsdråber (22).

Mod koldfeber tages anis kogt med fennikel (8) og mod hikke anis med eddike (Fanø o. 1880; 30) eller navlen gnides med anisolie (31). Indgår i honningsødet ølflakog for skørbug (Als o. 1670; 23). Mod dårlig ånde spises bladene i eddike (32).

Indgår i grødomslag på brystknuder (33). Syge øjne dryppes eller gnides med anisolie (34); olien er bestanddel af flere midler mod ørebylder (35). I mundvand til rengøring af tænderne (1600-t; 36).

Frugterne anføres i farmakopeen 1772.

Sygt koyver gnides med anisolie (37). Indgår i råd for hestens kværke, hoste og engbrystighed (38), i middel for fårets lungesot (39).

LITTERATUR: (1) 343 38,112 jf. 251; (2) 15 38; (3) 841 1577,59; (4) 488o 141,235; (5) 32 1856,43;

(6) 546 1935,124; (7) 488o 96,226; (8) 217 9,12,14, 19,23,46; (9) 328f 1,101f; (10) 328f 1,180,202; (11) 488o 195,209; (12) 273 175; (13) 510 1,1877,76; (14) 488o 144; (15) 407 1945,310; (16) 488o 138f; (17) 328f 1,45 sml. 202; (18) 328f 1,178 sml. 201; (19) 488o 224,291f; (20) 186 4; (21) 408 23; (22) 304 344 sml. 488o 293; (23) 248 1,1926,42f; (24) 885 31,1955, 150; (25) 488o 187,189 og 248 (o. 1720); 183,270 og 272f (1700-t); (26) 488o 165; 328f 1,179 sml. 205; 217 1807,46; (27) 488o 296 (1736); 328f 1,46; (28) 488o 150,238; (29) 925 242; 217 46; 32 43; (30) 494 340; (31) 328f 1,46; (32) 328f 2,122; (33) 328f 2,52f jf. 151; (34) 488o 217; 1008 4,1916,534; (35) 488o 259; (36) 902d 3; (37) 573 3,1874,62; (38) 83 47,58, 62, (39) 791 1,1789,152.

FRUGTERNES ANVENDELSE I ØVRIGT

Af frøene fremstilles akvavit, »hvilken er ganske ufornøden at anbefale den læge mand, thi den misbruges vel således allevegne, at den med rette i stedet for aqua vitæ, det er livets vand, kaldes aqua mortis, det er dødens vand, efterdi mange drankere sætter livet til for dette misbrugs skyld«. Den olie, som fås af frøene, misbruger lægfolk til at dryppe »i den ganske ilde lugtende tobak, hvilken man drikker gennem piberne, og det for at den blot kan være desto bedre smagende« (1648; 1).

Aniskonfekt var populært i 1500-t (2), sml. s. 293. Man kom anisolie i suppe, vin og øl (1807; 3), frøene blev brugt som krydderi på brød (1877; 4). I gamle dage brugte bønderne kun tre slags krydderier: anis, allehånde og gurkemeje; stødt anis blev blandet i dejen til pebernødder (VSlesvig), en jysk talemåde lød: har du lukket op for anistønden? (= fjertet) (5). Der kom lidt anis i råmælksretten *kaldands* (MJylland) og *krophoved* (af fiskehoveder) i Vendsyssel (6). Til et bryllup 1853 på Als med ca. 200 gæster blev købt bl.a. 1/2 pund anis (7). Før bagningen blev brødene pyntet med en lind grød *dræg* (»dræi«) af sigtemel og vand med anis eller kommen (Læsø; 8). Dyrket i Thy o. 1915, fordi bladene gav grønkålsretter en herlig smag (9).

Nu anvendes de knuste frø undertiden i salater og saucer, de friske blade som krydderi i ragout, suppe og ris, skærmene med modne frugter ved hjemmebrygning af øl, ekstrakt af frøene til likører, buddinger, konditorvarer, parfumer, sæber – bedst kendt vel som bestanddel af »kongen af Danmarks bolsjer« (10). Se iøvrigt s. 293.

LITTERATUR: (1) 697 166; (2) 931 5,108f; (3) 217 46; (4) 510 1,76; (5) 228e tb. 14; (6) 328e 27; 102

Bolsjerne i kræmmerhuset er sikkert »kongen af Danmarks bolsjer« med anissmag. Maleri af Hans Smidth med titlen »Bedstemors besøg«.

300; (7) 944b 146; (8) 644 122; (9) 634 12037; (10) 304 202; 895 17f; 599b 1,57.

DIVERSE

Anisolie kan som lokkemiddel smøres på rævesaks (1), plantens saft på brød i rottefælder (2); stænkes buret med olien, vender duerne altid tilbage (3).

Olien stryges i håret mod lus (4), også mod lopper og lus hos hunde (5), gnides på kister som værn mod myg, møl etc. (1600-t; 6); kornorm forsvinder, hvis man kaster dyngen med skovl gnedet med anisolie, dyngen kan også stænkes med olien før kastningen (o. 1830; 7).

LITTERATUR: (1) 328f 2,114; (2) 296 37,1921,62; (3) 514 1848,47; (4) 186 16; (5) 515 1,1854,141; 510 1,1877,76; (6) 1004 1662,172f; (7) 936 3,1837,164f; 1008 4,1916,479.

Kvan, *Archangelica officinalis (Angelica)*

Meget stor og høj, stærkt krydreduftende skærmpilant med bladrosset ved den tykke rod, stærkt opblåste bladskeder og grønne blomster i kuglerund skærm; optræder i mange former, hos os gror underarten Vandkvan, *Archangelica litoralis*, hist og her ved åer og bække, mest nær kysten.

Den egentlige kvan med spiselige stængler er underarten *Archangelica norvegica*, som ikke findes i den danske flora, men er vildtvoksende (tildels også »dyrket«) i det nordlige Skandinavien, på Færøerne, Island og Grønland; den omtales første gang (som Angelica) i Harpestræng-afskrifter fra o. 1300 (1) og blev tilsyneladende dyrket i Danmark i middelalderens slutning (2).